

*А.О. Ткаченко, канд. іст. наук, доц., А.С. Павленко, студентка,
ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (СЕРЕДИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У середині ХІХ ст. в Росії існувала банківська система. Проте за відсутності необхідної законодавчої бази її діяльність в цілому була неефективною. Банки провокували інфляційні процеси та кризові явища в державі, причиною яких було надання позик дворянами для забезпечення їх паразитичного способу життя та для покриття державних витрат. Поштовхом до реформування банківської системи стала Кримська війна та проблеми при розробці законодавства для проведення буржуазних реформ. Тому існуючі банківські установи були ліквідовані.

Діяльність нової банківської системи на початку була екстенсивною. Вона функціонувала, на відміну від країн Західної Європи, в межах спеціального законодавства, яке детально регламентувало її діяльність. При цьому банківська діяльність законодавчо належала до сфери торгівлі. Банки після проведення реформ почали виникати стихійно, здійснюючи в конкурентній боротьбі не завжди правомірні операції. Це зумовило прийняття в 1872 році обмежувального закону.

Головною особливістю банківської системи Російської імперії була організація за трьохрівневим принципом. Банківська система включала державний рівень (Державна комісія з погашення боргів, Державний дворянський земельний банк, Селянський поземельний банк, ощадні та позичкові каси), громадський (міські громадські банки та міські ломбарди, громадські банки та позичково-ощадні каси волосних і сільських громад, банки дворянського стану, купецьких товариств) та приватний (акціонерні комерційні банки, товариства взаємного кредиту, акціонерні земельні банки, поземельні банки, товариства поземельного кредиту і кредитні товариства).

Основою нової банківської системи став створений у 1860 році Державний банк. Діяв на підставі статуту, який мав три редакції: 1860, 1895, 1903 років. Державний банк виконував 2 групи функцій: з одного боку, виконував функції звичайного банку (видавав позики, відкривав кредити, приймав вклади, проводив операції з векселями), а з іншого – реалізовував політику Міністерства фінансів. Він так і не перетворився на “банк банків”, бо спочатку кредитував підприємства безпосередньо, а потім опосередковано через комерційні банки.

Всі банківські установи діяли на підставі установчих документів (уставу, положення). Їх прийняття, зміна та скасування проводилися лише з дозволу міністра фінансів. В установчих документах було чітко визначено спектр можливих банківських операцій. Здійснювати ж ті, які не були прямо прописані в уставі, заборонялося. Банки могли виконувати активні (банк є кредитором) та пасивні (банк є боржником) операції.

Справедливо вважати кредитування однією з найважливіших операцій, за посередництвом якої відбувається капіталізація банку. Проте в законодавстві Російської імперії були відсутні уніфіковані вимоги до кредиту. Загалом кредит міг бути бланковий (не забезпечений) та покритий (забезпечений). Звичайним

способом для відкриття кредиту була застава (нерухомості) та заклад (рухомого майна). Крім того, була створена ціла система іпотечного кредитування. Земля була єдиним реальним забезпеченням кредиту внаслідок нерозвинутості промисловості та торгівлі. Тому іпотечний кредит був найбільш поширеним. Кредитні правовідносини мали чітку регламентацію, яка визначалась уставами спеціалізованих іпотечних банків.

Існували різні види операцій за вкладами. Російське законодавство розмежовувало: вклад на поточний рахунок, безстроковий вклад, строкові, вклади на “вічні часи”, вклади на зберігання.

Особлива увага приділялась обігу векселів. Відмінністю Росії від країн Західної Європи було те, що вексель як такий виник не еволюційно за звичаєм, а з штучно створеного законодавства. Останнє розрізняло простий і переказний векселі. Велике значення у вексельному зобов'язанні мала форма. У Російській імперії вексель був одним із найважливіших засобів кредиту. Регулювання операцій з векселями здійснювалося на підставі Уставу про векселі 1832 р., заснованого на німецькому та французькому торговому праві, за переважанням першого. Устав у редакції 1902 р. мав компромісний характер, бо враховував норми законодавства про векселі західних країн, але в той же час орієнтувався на особливості російського господарського обороту.